

Marek ŚWIERCZEK
Warszawa

Królestwo prowokacji – czyli Rosja Sowiecka jako system prowokatorski

Streszczenie

Autor w swoim artykule stawia tezę, że Rosja Sowiecka, z uwagi na monstualny kryzys, który dotknął republiki sowieckie w pierwszych porewolucyjnych latach, musiała wypracować gigantyczny mechanizm prowokacji, za pomocą którego zdołała zlikwidować opozycję wewnętrzną i zabezpieczyć państwo przed ryzykiem wojny interwencyjnej prowadzonej przez mocarstwa zachodnie i państwa limitrofowe. Prowokacja, jako kluczowy element zapewniania bezpieczeństwa wewnętrznego i zewnętrznego państwa została przejęta przez bolszewików od carskiego aparatu przymusu, który przez kilkadziesiąt lat stosował ją, by zachować status *quo* samodzielnia.

Słowa kluczowe: Rosja Sowiecka, WCzK, GPU, OGPU, Ochrona, samodzielnia, bolszewizm, dezinformacja, prowokacja.

Wstęp

Immanentną cechą każdego państwa jest aparat przymusu. Niemal wszystkie nowoczesne państwa powstały wskutek rozbrojenia społeczeństw i przejęcia przez nie monopolu na stosowanie przemocy¹. W miejsce średniowiecznych tworców państwowych opartych na feudalnym systemie wzajemnej zależności

¹ Wyjątkiem są Stany Zjednoczone, których Ojcowie Założyciele, uznali prawo do posiadania broni przez obywateli za gwarancję demokracji. Jednakże i w tym państwie, mimo powszechnego dostępu do broni palnej, istnieją prawne ograniczenia niezezwalające np. na posiadanie broni maszynowej lub ciężkiej, co zbliża USA do innych nowoczesnych państw, oddalając je od myśli zawartej w Konstytucji USA, gdyż obywatele nie mają *de facto* odpowiedniej broni, by przeciwstawić się przemocy aparatu państwowego.

silnych grup społecznych, przy zwykle słabej władzy centralnej, powstały scentralizowane organizmy państwowe dysponujące aparatem administracyjno-fiskalnym, zawodową armią zamiast pospolitego ruszenia, policją jawną i tajną oraz innymi instytucjami państwowymi, kształtującymi życie społeczne w stopniu nieporównywalnie większym niż w słabych państwach feudalnych.

Tak zwane absolutystyczne monarchie oświecone, które zainicjowały proces tworzenia nowoczesnej Europy, dzięki dynamicznemu rozwojowi biurokracji, rewolucji technicznej obejmującej m.in. środki komunikowania masowego i scentralizowaną propagandę państwową realizowaną za pomocą przymusowej edukacji powszechnej, mogły łatwo przekształcić się w państwa totalitarne na kształt starożytnych satrapii. Jednakże na przeszkodzie temu stanęła burżuazja, czyli słynny stan trzeci, który, wskutek kapitalistycznej akumulacji kapitału, często nie tylko dorównywał siłą aparatowi państwowemu, ale go przewyższał, wykorzystując instytucje państwowe do swoich celów². Burżuazja, korzystając z procesów demograficznych zachodzących w modernizującej się Europie, potrafiła przeciwstawić sile państwa masy ludowe, których okiełznanie przez armię złożoną z przedstawicieli ludu było zwykle niemożliwe. Od rewolucji francuskiej do końca I wojny światowej wykształciły się w Europie nowoczesne, burżuazyjne demokracje, oparte na trójpodziale władzy, czyli na mechanizmie zabezpieczającym lud (a w gruncie rzeczy burżuazję) przed samowolą państwową³.

Jednakże proces ten był zawsze związany z powstaniem silnego „stanu trzeciego”, czyli burżuazji, która zainteresowana była w istnieniu państwa jako gwaranta bezpieczeństwa, ale jednocześnie nie życzyła sobie być przedmiotem samowoli prawno-fiskalnej ze strony aparatu państwowego. Wszędzie tam, gdzie powstanie nowoczesnych państw było procesem odgórnym, a nie oddolnym⁴, zarówno mechanizm wzajemnej kontroli ośrodków władzy, jak i prawnych ograniczeń państwowej omnipotencji albo nie występowały albo występowały w formie karykaturalnej.

² Takie zjawisko obserwujemy obecnie na niemal całej przestrzeni postsowieckiej, na której dominującą rolę odgrywają „oligarchowie”, (czyli odpowiedniki kapitalistycznych baronów czasów pierwszej rewolucji technicznej), którzy są w stanie z łatwością manipulować organami państw, by zabezpieczyć swoje interesy.

³ W gruncie rzeczy już po rewolucji francuskiej w większości państw europejskich silna burżuazja potrafiła wywalczyć prawne ograniczenia omnipotencji państwa. Prawne gwarancje ograniczające samowolę władców często sięgały nawet w średniowiecze, w którym silne możnowładztwo także potrafiło wykorzystywać słabość władców do zabezpieczenia swoich pozycji (np. Magna Charta Libertatum wymuszona na Janie Bez Ziemi przez możnowładców angielskich w 1215 r.). Szerzej: Nikos POULANTZAS, *Politische Macht und gesellschaftliche Klassen*, Frankfurt am Main 1968.

⁴ Tj. inicjowanym przez absolutystycznych władców, zmuszonych do modernizacji armii i państwa, by móc przeciwstawić się bardziej zaawansowanym sąsiadom, a nie przez aktywność polityczną przedsiębiorców wystarczająco silnych, by domagać się swoich praw.

Jednym z państw, w którym doszło do takiej sytuacji, była Rosja carska. Reformy Piotra I⁵ wyrwały wprawdzie to państwo z feudalnego zapóźnienia i pozwoliły na realizację strategicznych, geopolitycznych celów, jednakże nie wykształciły silnego stanu trzeciego. Rosja carska była tworem absolutystyczno-urzędniczym, w którym aparat państwa mógł wykorzystywać biernie i niezorganizowane masy chłopskie, nie napotykając na niemal żaden opór⁶. Z końcem XIX w., gdy Rosja zaczęła się dynamicznie rozwijać gospodarczo, nastąpił proces wcześniej znany w Europie Zachodniej: burżuazja rosyjska wraz z wykształconą na zachodnich wzorach inteligencją, zaczęły domagać się ograniczenia omnipotencji państwa (samodzierzawia). Jednakże państwo carskie, zamiast reform politycznych, wykształciło system represyjny złożony z administracji (*czinnownikow*), policji oraz tajnej policji politycznej działającej w warunkach całkowitego niemal braku ograniczeń prawnych wynikających z kontroli parlamentarnej. Z tego powodu w Rosji, zwłaszcza za panowania słabego i nieudolnego ostatniego z Romanowów⁷, doszło do ostrego konfliktu między burżuazją i inteligencją z jednej strony a aparatem absolutystycznego państwa z drugiej. Wskutek czego, jak pisał Stanisław Cat MACKIEWICZ, rosyjska inteligencja znienawidziła własne państwo, które z kolei odpowiadało na tę nienawiść całą gamą represji⁸. Przejęcie władzy przez burżuazyjny Rząd Tymczasowy po rewolucji lutowej oznaczało wygranie tego starcia przez reformatorsko nastawiony rosyjski „stan trzeci”, jednakże nieudolność reformatorów nałożona na zdecydowanie bolszewików, zaowocowały przewrotem październikowym, a następnie, po rozpadnięciu Konstytuanty, całkowitym przejściem władzy przez bolszewików.

Czołowi przedstawiciele Rosyjskiej Partii Komunistycznej (bolszewików) – RKP(b)⁹, którzy przejęli władzę w byłym imperium, reprezentowali w gruncie rzeczy poglądy całkowicie utopijne, bez realnej możliwości przełożenia ich na

⁵ Car Piotr I po odbytej incognito podróży po krajach Europy Zachodniej, zainicjował serię reform polityczno-obyczajowo-gospodarczych, które miały zmodernizować Rosję. W polityce zagranicznej realizował 2 strategiczne cele: zdobycie dostępu do Bałtyku oraz Morza Śródziemnego (przez Morze Czarne), co miało pozwolić Rosji na rozwój handlu. Szerzej: Павел Н. МИЛЮКОВ, *Государственное хозяйство России в первой четверти XVIII столетия и реформа Петра Великого*, Санкт-Петербург 1905.

⁶ Oczywiście miały miejsce buntury kozackie i ruchawki chłopskie, ale nigdy nie miały one charakteru na tyle masowego, by wymusić zmiany na monarchii rosyjskiej.

⁷ Mikołaj II Romanow (ur. 1868), uważany za ostatniego cara Rosji (choć *de facto*, po abdykacji 2 III 1917), carem został jego młodszy brat Michaił): nieudolny, otoczony skorumpowanym i skompromitowanym dworem, poddany wpływowi żony oddanej pół-normalnemu mistykowi, Grigorijowi Rasputinowi, dwukrotnie doprowadził Rosję do klęsk wojennych (w 1905 i w 1915–1916), zmuszony do abdykacji wskutek rewolucji lutowej, został aresztowany, po przewrocie bolszewickim zamordowany w 1918 r. Vide: Klaus MAILAHN, *Der russische Ödipus. Die erotische Marienverehrung des Grigori Jefimowitsch Rasputin*, München 2008.

⁸ Stanisław MACKIEWICZ, *Historja Polski od 11 listopada 1918 do 17 września 1939*, Warszawa 1989, s. 19.

⁹ RKP(b) – *Российская коммунистическая партия (большевикиков)*.

praktykę polityczno-gospodarczą państwa. Odnosiło się to zarówno do Lwa Trockiego¹⁰ (którego idee wojennego komunizmu nieomal zniszczyły gospodarkę sowiecką w latach 1918–1921), jak i Władimira Lenina¹¹, którego główny dorobek teoretyczny w postaci książki pt. *Państwa a rewolucja*¹² do chwili obecnej jest rzadkim przykładem myślenia utopijnego na pograniczu społecznego mistycyzmu. Tę utopijność myśliciele z RKP(b) usiłowali realizować w praktyce: z jednej strony likwidując gospodarkę rynkową na rzecz komunizmu wojennego, z drugiej burząc tradycyjne instytucje państwa i zastępując je organami rewolucyjnymi działającymi w sposób woluntarystyczny. Procesowi niszczenia podstaw dawnego imperium w postaci sądownictwa, prokuratury, policji i armii towarzyszyły deklarowane zmiany w prawie mające być zalążkiem tworzenia nowego, bezpiecznego i bezklasowego społeczeństwa. Odbiciem takich idei była m.in. rezygnacja z kary śmierci¹³ oraz zakaz posługiwania się przez rewolucyjne organy władzy tajnymi współpracownikami policji (donosicielami, agentami, prowokatorami). W makroskali oznaczało to odrzucenie zarówno podstaw gospodarczych, jak całego aparatu państwowego imperium carów, a zwłaszcza jego komponentów siłowych w postaci policji, Korpusu Żandarmów i Ochrany. Jednakże bardzo szybko władza sowiecka nie tylko wycofała się z tych utopijnych pomysłów, ale przejęła i rozwinęła do granic możliwości cały dorobek carskiego aparatu represji. W miejsce zlikwidowanych Ochrany i Korpusu Żandarmów powstała CzeKa¹⁴, której liczebność, uprawnienia, a nade wszystko – wypracowana przez Ochranę w czasie walki z terrorem indywidual-

¹⁰ Lew Trocki (właśc. Lejba Bronsztejn – ur. 1879), rewolucjonista rosyjski, na wieść o wybuchu rewolucji lutowej 1917 r. wrócił do Rosji z emigracji, na której przebywał od 1907 r., był faktycznym realizatorem przewrotu bolszewickiego oraz twórcą Armii Czerwonej, wskutek konfliktu o władzę z Józefem Stalinem w 1929 r. opuścił ZSRS, został zamordowany przez agenta NKWD w 1940 r. Vide: Robert SERVICE, *Trotsky: A Biography*, Cambridge 2009.

¹¹ Włodzimierz Lenin (właśc. Uljanow – ur. 1870), teoretyk marksistowski i rewolucjonista, współzałożyciel partii bolszewickiej i jej niekwestionowany przywódca, na wieść o rewolucji lutowej wrócił do Rosji dzięki pomocy niemieckiego Sztabu Generalnego chcącego za jego pomocą doprowadzić do zamieszek na tyłach armii rosyjskiej, po przewrocie bolszewickim lider Rosji Sowieckiej, twórca NEP, dzięki której Rosja przetrwała upadek gospodarki po wojnie domowej, schorowany i zmarginalizowany przez J. Stalina, zmarł w 1924 r. Szerzej: Борис Николаевич БЕССОНОВ, *Владимир Ленин – собиратель земель Русских*, Москва 2007.

¹² Napisana w sierpniu–wrześniu 1917 r., zawiera m.in. tezy o „obumieraniu państwa” wskutek rozwoju społeczeństwa komunistycznego, likwidacji administracji, policji, sądownictwa, wojska i innych instytucji państwowych jako niepotrzebnych w nowym, bezklasowym społeczeństwie. Vide: W. LENIN, *Państwo a rewolucja*, [in:] *Dziela Wybrane*, t. II, Warszawa 1949.

¹³ Przyjęty 26 X 1917 r. w czasie II Zjazdu Delegatów Rad Robotniczych i Żołnierskich (*II Всероссийский съезд советов рабочих и солдатских депутатов*). Postanowienia i dekrety Zjazdu, vide: *II Всероссийский съезд Советов рабочих и солдатских депутатов*, <https://ru.wikisource.org> [dostęp: 2.05.2021].

¹⁴ Potocznie CzeKa, a właściwie WCzK, czyli Wszechrosyjska Komisja Specjalna do Walki z Kontrrewolucją i Sabotażem – *Всероссийская чрезвычайная комиссия по борьбе с контр-революцией и саботажем*.

nym – metodyka działania (oparta głównie na prowokacji), nie miała do tamtej pory analogii w historii.

WCzK

20 grudnia 1917 r., na posiedzeniu Sownarkomu¹⁵ Feliks Dzierżyński zażądał utworzenia organu do walki z kontrrewolucją. Już z samego jego wystąpienia, w czasie którego m.in. mówił „nie potrzebujemy teraz sprawiedliwości, nadchodzi wojna twarzą w twarz, wojna do końca, na śmierć albo życie. Proponuję, żądam powołania organów dla rewolucyjnego rozliczenia się z kontrrewolucją”¹⁶, wynikało, że władza sowiecka nie planowała utworzenia policyjnej służby specjalnej na wzór europejski, ale chciała instytucji do likwidacji wewnętrznych zagrożeń dla sowieckiej republiki. Przy czym, co niezwykle istotne dla dalszych rozważań, likwidację zagrożenia rozumiano w sposób dosłowny: jako fizyczne zniszczenie klas zagrażających państwu¹⁷. Było to zgodne z teorią marksistowską i znalazło odzwierciedlenie w licznych wypowiedziach liderów reżimu bolszewickiego. Ta logika stała za „czerwonym terrorem”, będącym narzędziem WCzK, który teoretycznie obowiązywał od 5 września do 6 listopada 1918 r., a w rzeczywistości trwał od przewrotu październikowego (któremu towarzyszyło masowe mordowanie oficerów, właścicieli ziemskich i fabrykantów) do 1923 r. (planowo realizowany przez WCzK/GPU). W późniejszych latach przybrał formę „ukrytą” zinstytucjonalizowaną i zbiurokratyzowaną, by wybuchnąć na nowo w latach „wielkiej czystki” (1936–1938). Można sformułować tezę, że terror był jądrem systemu bolszewickiego, a WCzK było narzędziem terroryzowania społeczeństwa¹⁸.

Zdefiniowanie WCzK nie jako służby specjalnej, ale organizacji terrorystycznej jest ważne, by zrozumieć, dlaczego system sowiecki był oparty na pro-

¹⁵ Rada Komisarzy Ludowych – *Совет народных комиссаров*.

¹⁶ Christopher ANDREW, Oleg GORDIJEWSKI, *KGB*, Warszawa 1997, s. 44.

¹⁷ Jak mówił Dzierżyński w wywiadzie dla „Укрпоста” w maju 1920 r., walka z kontrrewolucją to „уничтожение врагов революции по принципу их классовой принадлежности”. Vide: www.alexanderyakovlev.org. [dostęp: 8.03.2019]. Z kolei L. Trocki widział „czerwony terror” realizowany przez WCzK jako: „орудие, применяемое против обречённого на гибель класса, который не хочет погибать”, vide: Лев Давидович ТРОЦКИЙ, *Сочинения*, Москва 1926, [b.pag.], <https://www.marxists.org/russkij/trotsky/1920/terr.htm> [dostęp: 8.03.2019]. Lenin zaś pisał: „Война не на жизнь, а на смерть богатым и их прихлебателям, война жуликам, туеядцам и хулиганам... Богатые и жулики, это – две стороны одной медали, это – два главные разряда паразитов, вскормленных капитализмом, это – главные враги социализма, этих врагов надо взять под особый надзор всего населения, с ними надо расправляться”. Vide: В.И. Ленин, *Полное Собрание Сочинений том 35*, с. 200, <http://leninvi.com/t35/p200> [dostęp: 8.03.2019].

¹⁸ Conf. Сергей БЕЛОКОНЬ, *Большевики и насилие*, <https://www.s-bilokin.name/Terror/Mechanism/BolshevikViolence.html> [dostęp: 11.03.2019].

wokacji. WCzK, użyta w czasie „czerwonego terroru” do sterroryzowania społeczeństwa rosyjskiego, wraz z całą elitą bolszewicką nie mogła zejść z obranej drogi. Masowa eksterminacja wybranych grup społecznych miała bowiem dwójaki skutek: z jednej strony zastraszonego ludzi „orgią azjatyckiego okrucieństwa”, z drugiej jednak strony, członkowie rodzin i przyjaciele pomordowanych, hodowali w sobie nienawiść i pragnienie zemsty. I te uczucia – w wypadku przegranej bolszewików – znalazłyby ujście w okrucieństwie być może przewyższającym zbiurokratyzowane i podbudowane teorią bestialstwo bolszewickie. Bolszewicy to wiedzieli¹⁹. Uświadomiła im to dzikość powstań chłopskich, podczas których schwytych komisarzy i czekistów cięto żywcem piłami a nawet skórowano²⁰.

Większość społeczeństwa rosyjskiego miała charakter chłopski, a co za tym idzie, w razie przegranej, bolszewicy nie tylko straciliby władzę, ale także życie (i to w przerażający sposób). Przy czym nienawiść i potrzeba zemsty za poważne zbrodnie nie znikają po zakończeniu działań wojennych i nie da się ich zaspokoić ani koncesjami politycznymi bądź materialnymi. Zemsta i uraza są jednymi z najbardziej pierwotnych i powszechnych ludzkich uczuć²¹. Bolszewicy to wiedzieli, a sytuacja polityczna Sowdeprii²² zarówno w początkach jej istnienia, jak i po zakończeniu wojny domowej, była niesłychanie niepewna. Rosja Sowiecka leżała w gruzach, ani przemysł, ani rolnictwo nie były w stanie zaspokoić potrzeb społecznych. W kraju panował głód. Strajkowali robotnicy i resztki inteligencji. Mocarstwa europejskie były niechętne Sowietom, zarówno z powodów polityczno-ideologicznych, jak i gospodarczych (bo możliwość eksploatacji bogactw naturalnych Rosji była zawsze motorem osłabiania tego państwa przez Zachód). A poza granicami Rosji było około 5 mln uchodźców marzących o powrocie oraz odzyskaniu utraconych majątków i stanowisk, z czego kilka-

¹⁹ Wypowiedź G. Zinowiewa z września 1918 r.: „Нужно уподобиться военному лагерю, из которого могут быть кинуты отряды в деревню. Если мы не увеличим нашу армию, нас вырежет наша буржуазия. Ведь у них второго пути нет. Нам с ними не жить на одной планете”. Cit. per: С. БЕЛОКОНЬ, *Двадцать лет еврейской государственности в Украине, 1918–1938*, „ПЕРСОНАЛ”, № 2: 2004, с. 19. Dla porównania słowa Martina Latsisa (Łacisa) z sierpnia 1918 r.: „В гражданской войне нет места для суда над врагами. Это – смертельная схватка. Если не убьёшь ты, убьют тебя. И если ты не хочешь быть убитым, убей сам”. Cit. per: „Известия”, 23 VIII 1918 г.

²⁰ Conf. Сергей Петрович МЕЛГУНОВ, *Красный террор в России*, New York 1979.

²¹ Jak pisał Machiavelli: „Należy bowiem pamiętać, że ludzi trzeba albo potraktować łagodnie albo wygubić, gdyż mszczą się za błaha krzywdy, za ciężkie zaś nie mogą. Przeto gdy się krzywdzi człowieka, należy czynić to w ten sposób, aby nie trzeba było obawiać się zemsty”. Vide: Niccolò MACHIAVELLI, *Książę*, [b.pag.], <http://www.knhd.law.uj.edu.pl/documents/3035628/ba8cc9a5-998c-41e4-9dd9-499141898f61> [dostęp: 8.03.2019]. Warto dodać, że Lenin znał pracę Machiavellego i nie wahał się cytować jej głównych myśli. Vide: С. БЕЛОКОНЬ, *Большевики и насилие*.

²² Określenie używane w międzywojniu na określenie ZSRS pochodzące od nazwy *Совет депутатов*.

dziesiąt tysięcy było wciąż zorganizowanych na kształt armii (ROWS²³). Z organizacjami emigracyjnymi współpracowały sztaby generalne państw zachodnich, które za ich pomocą usiłowały zbierać informacje nt. Sowdeprii, ale także destabilizować ją, w nadziei na możliwość skutecznej interwencji²⁴.

Wojna z szeroko rozumianym Zachodem mogła łatwo przyjąć kształt kruczajaty antykomunistycznej, w której mogły uczestniczyć zarówno korpusy ekspedycyjne mocarstw zachodnich, jak i państw sąsiadujących, skonfliktowanych z ZSRS. Bolszewicy przez całe dwudziestolecie międzywojenne obawiali się takiego scenariusza, wciąż przygotowując się do oczekiwanej wojny z Zachodem²⁵. Przy czym konflikt ten był dla nich nie tyle zagrożeniem politycznym, co czysto fizycznym, gdyż przegrana oznaczałaby likwidację „unurzanych we krwi” funkcjonariuszy służb specjalnych i partii²⁶.

Wojna domowa została wygrana dzięki temu, że bolszewicy zawładnęli centralną Rosją wraz z jej przemysłem i zasobami, a białe armie nie potrafiły ani skoordynować swoich działań militarnych, ani wypracować wspólnej i atrakcyjnej społecznie agendy politycznej²⁷. Natomiast interwencja armii Zachodu miała charakter ograniczony i nie stanowiła istotnego militarnie czynnika. Jednakże po zwycięstwie i przejściu władzy nad byłym imperium (pomniejszonym o Pribałtykę, Finlandię i Polskę), bolszewicy stanęli przed zadaniem niemal nie do wykonania: jak zapewnić kontrolę nad olbrzymim terytorium w sytuacji katastrofy gospodarczej, braku oparcia społecznego oraz stałego zagrożenia ze strony państw sąsiadujących i emigracji usiłującej prowadzić działania dywersyjno-wywrotowe z terenów przygranicznych, mającej oparcie w dużych grupach ludności na terytorium ZSRS?

Przy czym zagrożenie dla Sowietów nie mogło być nawet dokładnie zlokalizowane. Na Dalekim Wschodzie imperialna Japonia planowała oderwanie od

²³ ROWS – Rosyjski Związek Ogólnowojskowy (*Русский общевоинский союз*), grupujący żołnierzy i oficerów byłych białych armii. Lenin pisał: „Ci kontrewolucyjni emigranci są bardzo dobrze poinformowani, wspaniale zorganizowani; to dobrzy stratedzy”. Vide: Ch. ANDREW, Vasilii MITROCKHIN *Archiwum Mitrochina*, t. I: *KGB w Europie i na Zachodzie*, Poznań 2015, s. 74.

²⁴ Szerzej: Marek ŚWIERCZEK, *Największa klęska polskiego wywiadu. Sowiecka akcja dezinformacyjna „Trust” 1921–1927*, Warszawa 2020.

²⁵ Jest kwestią sporną, czy Zachód był rzeczywiście gotów na wojenny scenariusz, ale głównym faktorem jest paranooidalne przekonanie Sowietów o wciąż im grożącym konflikcie.

²⁶ Ironią historii jest to, że gdy w końcu ta wojna stała się faktem, to ZSRS został zaatakowany nie przez mocarstwa zachodnie, a przez swojego sojusznika. Jednakże obawy bolszewików się sprawdziły, gdyż armie niemieckie likwidowały na miejscu komisarzy, a ludność okoliczna (np. w Pribałtyce i na Ukrainie), dokonywała samosądów na czekistach, członkach partii i Żydach, których oskarżano o stanie za międzynarodowym komunizmem (stereotyp tzw. żydokomuny).

²⁷ Co gorsza, częstym były brutalne akty zemsty na chłopach, którzy przejęli majątki ziemskie, co jeszcze bardziej odstręczało Rosjan od „bielogo dwiżenija”. Szerzej: M. ŚWIERCZEK, *Jak Sowietci przetrwali dzięki oszustwu. Sowiecka deceptionska strategiczna*, Warszawa 2021.

ZSRS Syberii²⁸. Wszystkie państwa na zachodniej granicy były wrogiem, w tym Rzeczpospolita, która w 1920 r. zdołała samodzielnie pokonać Armię Czerwoną pod Warszawą. Burżuazyjne demokracje zachodnie bały się „czerwonej zarazy”, a przy tym zarówno z powodów politycznych (jak np. Francja potrzebująca carskiej Rosji jako przeciwwagi dla Niemiec), jak i gospodarczych były zainteresowane obaleniem bolszewickiego reżimu. Niedobitki białego oficerstwa, inteligencji, kleru, burżuazji, carskiej administracji, czyli wszyscy *bywszije ljudi*²⁹, wprawdzie zastraszone hekatombą „czerwonego terroru”, ale z oczywistych względów nienawidziły głęboko Sowdepii. Wieś, zdziesiątkowana przez głód i Armię Czerwoną tłumiącą powstania chłopskie³⁰, a przy tym obciążona *prodrazwierstką*³¹ była równie nienawistna bolszewikom co *bywszije ljudi*, a wygłodzeni i wciąż strajkujący robotnicy przestali być uważani za zaplecze RKP(b).

Wszystko to oznaczało, że Armia Czerwona (głównie kadra kierownicza wywodząca się z RKP(b) a nie z carskiej armii), aparat partyjny (głównie funkcyjny) i WCzK, czyli jedyne grupy, na jakich mogli się oprzeć bolszewicy musiałyby być rozproszone na olbrzymim i wrogim terytorium, działając w sytuacji ostrego kryzysu gospodarczego i permanentnych braków ludzko-materiałowych. Innymi słowy, Rosja po wygranej wojnie domowej była dla bolszewików niczym kraj okupowany. Sowieci zdobyli go za pomocą armii i terroru realizowanego przez WCzK, a nie wskutek poparcia społecznego. Przy czym, co słusznie podkreślają historycy rosyjscy, duża część centralnego aparatu RKP(b) i WCzK wywodziła się z mniejszości narodowych uciskanych przez byłe imperium rosyjskie i często nienawidzących Rosjan, co jedynie wzmagало ludową niechęć do reżimu³².

Z militarnego punktu widzenia pokonanie armii i zajęcie centrów administracyjnych przeciwnika, a kontrola nad opanowanym terytorium to dwie zupełnie inne kategorie trudności. Jak można zapanować nad olbrzymimi, trudno dostępnymi przestrzeniami ZSRS? W jaki sposób chronić infrastrukturę krytyczną

²⁸ Ostateczny kształt plany te przybrały w drugiej połowie lat dwudziestych XX w. Conf. *The Tanaka Memorial*, „Fourth International”, vol. 2, № 5: June 1941, [b.pag.], https://www.marxists.org/history/etol/newspape/fi/index.htm#fi41_06 [dostęp: 24.01.2019].

²⁹ „Бывшие люди” – osoby, które utraciły swój status społeczny.

³⁰ Dla przykładu: bunt na Tambowszczyźnie został stłumiony przez stutysięczne zgrupowanie RKKA pod wodzą Michaiła Tuchaczewskiego, który sięgnął po metody terrorystyczne, aresztując rodziny powstańców i grożąc, że w razie niezłożenia broni przez członków tzw. Armii Antonowa, ich rodziny zostaną wywiezione z guberni, a majątek ulegnie konfiskacie. Vide: Richard PIPES, *Rosja bolszewików*, Warszawa 2013, s. 389.

³¹ Czyli obowiązkiem dostarczania kontyngentów żywnościowych. Było to rozwiązanie wprowadzone jeszcze przez władze carskie w czasie I wojny światowej, ale bolszewicy doprowadzili je do absurdu, grabiąc chłopom nawet ziarno siewne. Vide: Николай Дмитриевич КОНДРАТЬЕВ, *Регулирование рынка хлебов и снабжения ими армии и населения во время войны и революции за 1914–1918 гг.*, [в:] *Рынок хлебов и его регулирование во время войны и революции*, ред. Леонид Иванович АБАЛКИН, Москва 1991.

³² Vide: С.П. МЕЛЬГУНОВ, *Красный террор*, passim.

nie mając wsparcia ludności okolicznej? Jak w porę wykrywać spiski i sprzysiężenia? Bronić się przed atakami terrorystów i dywersantów mogących z łatwością przedostawać się przez nieszczelne granice³³? Są to problemy, z jakimi styka się każda armia okupacyjna (a podkreślmy raz jeszcze: bolszewicy zdobyli wrogi im kraj). Przy czym Rosja, z uwagi na rozległość terytorium, zawsze stanowiła problem logistyczny nie do rozwiązania dla najeźdźczych armii³⁴. Należy przy tym pamiętać, że ruch oporu wewnątrz ZSRS otrzymywał aktywne wsparcie od obcych wywiadów i organizacji biało-emigrantów – jest to zawsze sytuacja niezwykle utrudniająca opanowanie podbitego państwa³⁵.

Armie okupacyjne, w zetknięciu z taką sytuacją zwykle wybierają opcję najmniej ryzykowną, tj. rezygnują z kontroli terytorium, skupiając się na zapanowaniu nad strategicznie kluczowymi punktami³⁶. Jednakże bolszewicy nie mogli dopuścić do takiej sytuacji, gdyż dysponowali bardzo ograniczonym potencjałem, więc wycofanie się do miast i centrów przemysłowych oraz ciągłe straty w walkach z partyzantami, szybko zakończyłyby ich panowanie nad byłym imperium. Jedynym rozwiązaniem była ostateczna likwidacja zagrożenia. „Czerwony terror” wykazał, że – wbrew zamierzeniom – nie dało się wymordować wszystkich członków klas wrogich bolszewii (co gorsza, popychając do zemsty członków rodzin pomordowanych). Trzeba było więc usunąć zagrożenie uderzając bardziej precyzyjnie, jednocześnie trwale odbierając przeciwnikom ideologicznym wsparcie społeczne oraz nadzieję na możliwą zmianę sytuacji.

Bolszewicy, nie mogąc zapanować nad rozproszonym i ukrywającym się przeciwnikiem, musieli go skłonić do ujawnienia się. Musieli sprawić, by zarówno spiskowcy na terytorium ZSRS, jak i udzielające im wsparcia centra zagraniczne skupiły się w kilku, łatwych do kontrolowania, punktach. Mówiąc najprościej: Sowdepia, by przetrwać, musiała sięgnąć po prowokację i rozbudować ją do niespotykanych wcześniej rozmiarów. Prowokacja stała się głównym,

³³ Jako przykład może służyć kontrola bezpieczeństwa granicy z Łotwą (kluczową z uwagi na działalność tam białe emigranckich organizacji oraz zachodnich wywiadów) wykonana przez GPU w 1923 r. wykazała, że straż graniczna (*Pogranotriady*) kompletnie nie panowała nad granicą, którą przekraczali swobodnie zarówno przemytnicy, jak i emisariusze ROWS i BRP. Vide: Максим Сергеевич СОЛОВЬЕВ, *Деятельность Организации Великого князя Николая Николаевича, Русского Общественно-политического союза. Братства Русской правды на Северо-Западе Советской России, в Прибалтике и Финляндии в 1920-к - начале 1930-к гг.*, niepublikowana praca doktorska, Petersburg 2003, dl1.lib.ua-ru.net/files/dfd/246/030884030.doc [dostęp: 4.03.2019].

³⁴ Z tym problemem zetknęła się zarówno armia Napoleona w 1812 r., jak i Wehrmacht w czasie II wojny światowej.

³⁵ W teorii wojskowości przyjmuje się, że likwidacja ugrupowań terrorystyczno-partyzanckich mających oparcie w państwach sąsiadujących, jest praktycznie niemożliwe. Przykładem takiej sytuacji może być Afganistan, w którym zarówno antysowieccy mudżahedini, jak i antyamerykańscy talibowie korzystają z baz na terenie Pakistanu, co sprawia, że ich likwidacja jest niezwykle trudnym zadaniem. Conf. M. ŚWIERCZEK, *Największa klęska polskiego wywiadu*, passim.

³⁶ Przykładowo, tak postąpiła Armia Czerwona w Afganistanie, Francuzi w Indochinach.

obok terroru, narzędziem WCzK, dzięki którym przetrwało młode państwo sowieckie. Ażeby móc ją stosować systemowo, WCzK musiała zmienić całkowicie charakter działania tajnych służb – musiała przejść z reaktywności do aktywności swoich działań³⁷.

Aktywność kontrwywiadu była rewolucyjną zmianą w stosunku do koncepcji tajnych policji europejskich, opartych na policyjnej formule ścigania sprawców przestępstw, zakładającej – co za tym idzie – następstwo czasowe zawarte w logicznej zasadzie sprawstwa czynu zabronionego i kary następującej po jego dokonaniu. Nowa koncepcja polegała bowiem na prewencji, czy też – mówiąc w nieco szerszym kontekście – na kreowaniu rzeczywistości, a nie na jej poznawaniu przez wywiad lub korygowaniu poprzez działania policyjno-kontrwywiadowcze. W sensie logicznym był to absurd, gdyż działania służb specjalnych – zgodnie z koncepcją aktywności – już w fazie planowania wyprzedzały działania jakichkolwiek aktorów oczekiwanych działań. Sowiecka koncepcja była więc „przewrotem kopernikańskim” w dotychczasowej logice przyczynowo-skutkowej stosowanej poprzednio w europejskich systemach policyjnych. Działania Ochrony, będące niewątpliwie kanwą dla tej koncepcji, choć zawierały w sobie zaczątki tej idei, nigdy nie osiągnęły takiej masowości i profesjonalizmu, jak operacje sowieckiego kontrwywiadu³⁸.

Dzięki aktywności – pod którą kryła się szeroko rozumiana prowokacja zmierzająca do wywołania pożądanego przez prowokatora zachowania ofiary – bolszewicy byli w stanie rozwiązać nakreślony wyżej problem dysproporcji sił i wyzwiań. Realizowane systemowo i na wielką skalę prowokacje pozwoliły im na likwidację opozycji wewnętrznej, sparaliżowanie działalności centrów emigracyjnych i „oślepienie” wywiadów zachodnich, które, dzięki aktywnie im podsuwanej dezinformacji, stawały się nieświadomymi pomocnikami Sowietów, wprowadzając w błąd własne centra decyzyjne.

Dorobek prowokacyjny carskich służb

Rzecz jasna, prowokacja systemowa nie była wynalazkiem WCzK-i. Czekiści jedynie przejęli, udoskonalili, a nade wszystko zmaksymalizowali skalę ope-

³⁷ W definicji KGB była to tzw. *оперативная наступательность*: „Наступательность – образ действий контрразведки [...] обеспечивающий активность и инициативу, достижение максимальных успехов в борьбе с противником. Н. – представляет собой организационно-технический принцип, которым стремятся руководствоваться разведывательные и контрразведывательные органы в своей деятельности. В соответствии с ним сторона действующая наступательно, достигает при прочих равных условиях наилучших результатов”. Vide: *Контрразведывательный словарь*, Москва 1972, s. 171.

³⁸ Z tego zresztą powodu, Ochronie nie udało się ani powstrzymać, ani nawet skanalizować rewolucji 1905 r., a w 1917 r. – mimo posiadania agentury w bezpośrednim otoczeniu Lenina – nie była w stanie zapobiec przewrotowi dokonanemu przez bolszewików.

racji prowokacyjnych, które jednakże zostały wypracowane przez carskie służby. Pierwsza operacja tego typu, jak się wydaje, została przeprowadzona przez policję carską w latach 1864–1865 w Królestwie Polskim. Władze policyjne Królestwa wykorzystały wtedy dwóch młodych Polaków, uczestników powstania styczniowego: Jana Kubarego³⁹ i Aleksandra Zwierzchowskiego⁴⁰ do utworzenia fikcyjnego Rządu Narodowego, przygotowującego rzekomo kolejne powstanie w nadziei na konflikt między Rosją carską o mocarstwami zachodnimi⁴¹. Działalność tych dwóch prowokatorów pozwoliła Rosjanom zarówno na identyfikację resztek konspiracji powstańczej w Polsce, jak i na zwabienie do kraju i aresztowanie nastawionych rewolucyjnie działaczy emigracyjnych z Paryża. Carskie władze zdołały także przejąć resztki funduszy i broni wciąż pozostające w dyspozycji organizacji niepodległościowych. Ta operacja, będąca ostatnim akordem powstania styczniowego, miała nie tylko znaczenie operacyjno-taktyczne, ale nade wszystko strategiczne, gdyż przekonała dużą część środowisk narodowych o bezcelowości oporu w sytuacji, gdy ruch konspiracyjny był zinfiltrowany przez agenturę, a pomysł każdego zrywu narodowego mógł być policyjną prowokacją⁴².

³⁹ Jan Kubary (ur. 1846), pochodził z rodziny polsko-niemieckiej, jesienią 1862 r. wstąpił do „dziesiątki” Organizacji Narodowej funkcjonującej w Gimnazjum nr I w Warszawie, po wybuchu powstania dołączył do oddziału partyzanckiego, ale już po tygodniu uciekł do Prus, stamtąd wrócił do Warszawy, gdzie powtórnie dołączył do powstania, tym razem pracując w powstańczej administracji cywilnej, w kwietniu 1864 r. raz jeszcze uciekł do Prus, tym razem zgłaszając się do poselstwa rosyjskiego w Dreźnie, gdzie złożył obszernie zeznania i zobowiązał się do współpracy z rządem carskim, po powrocie do Warszawy został przejęty przez Wydział Tajny Zarządu General-Policmajstra, który wysłał go jako szpiega do Paryża. Szerzej: Janusz IWASZKIEWICZ, *Wielka prowokacja. Rzekomy rząd narodowy 1865 roku*, Warszawa 1928.

⁴⁰ Aleksander Zwierzchowski (ur. 1845), pochodził z rodziny o tradycjach patriotycznych (całość rodzeństwa wzięła udział w powstaniu styczniowym), już w gimnazjum nr I w Warszawie działał w kółkach patriotycznych, m.in. kierując „dziesiątką”, do której należał J. Kubary. Wziął udział w Powstaniu, ale – jak się wydaje – głównie jako kurier i funkcjonariusz „policji narodowej”, bez uczestniczenia w walkach. W lutym 1864 r. uciekł do Paryża, gdzie wciąż był aktywny w organizacjach emigracyjnych, m.in. będąc kurierem, pracując w Komisji Długu Narodowego oraz dla ks. A. Sapiehy. Na emigracji znalazł posadę na kolei w Lyonie, którą stracił wskutek malwersacji finansowych. Vide: J. IWASZKIEWICZ, op. cit.

⁴¹ Ibidem.

⁴² O tym, jak bardzo środowiska narodowe w Polsce zdawały sobie sprawę z ryzyka płynącego ze strony agentury policyjnej mogą świadczyć słowa Władysława Anczyca (1823–1883): „Szpicel jest to najnikczemniejsze stworzenie na świecie, gorsze od najdzikszego zwierzęcia, bo wilk, lis, tygrys albo lew napadają inne zwierzęta, szarpia je i pożerają, lecz żadne z tych dzikich bestii nie napada i nie pożera swego plemienia; ale szpicel podły braci swych sprzedaje, aby za ich krew i łzy pić i hulać, zbyt kować i rozpustować”. Cit. per: Jarosław SZAREK, *Powstanie Styczniowe. Zryw wolnych Polaków*, Kraków 2013, s. 113.

Niewielka liczba zachowanych materiałów archiwalnych Ochrony (zniszczonych po rewolucji lutowej 1917 r. i później⁴³) nie pozwala w pełni ocenić zakresu stosowania prowokacji przez służby carskie w zarówno w stosunku do społeczeństwa rosyjskiego, jak i narodów podbitych. Należy jednak przyjąć, że skala musiała sięgać od codziennej pracy policyjnych prowokatorów aż po operacje o charakterze strategicznym, przypominające stworzenie Rządu Narodowego w Warszawie w 1865 r. Jednakże o tym, że prowokacja (rozumiana jako wywołanie pożądanego przez prowokatora zachowania ofiary przez podsuwanie jej fałszywego obrazu rzeczywistości) była powszechnie stosowana, świadczyć może przeniesienie jej metod do wywiadu.

Już na początku XX w. carski wywiad wojskowy zastosował tę metodę w prowadzeniu swojego agenta w wywiadzie austro-węgierskim płk. Alfreda Redla⁴⁴. Wywodzący się z rodziny rusińskiej Redl został pozyskany szantażem na tle obyczajowym, gdyż Rosjanie zdobyli informacje o jego skrywanym homoseksualizmie. Nie bez znaczenia były także jego cechy osobowościowe (głównie próżność i skłonność do luksusu⁴⁵) oraz potrzeby finansowe m.in. wywołane przez romans z młodszym od siebie oficerem kawalerii. Kазus Redla wykazuje wszystkie cechy prowokacji strategicznej. Jako oficer Biura Ewidencji, Redl bowiem nie tylko wydał Rosjanom całą siatkę agenturalną utworzoną przez wywiad austro-węgierski w Rosji, ale nade wszystko dezinformował własny sztab, opierając się na całkowicie fikcyjnej siatce wywiadowczej stworzonej specjalnie dla niego przez rosyjski wywiad. Rosjanie, prócz przekazywania przez Redla dezinformacji w formie raportów wywiadowczych, jednocześnie zapewniali mu sukcesy kontrwywiadowcze, pozwalając „wykrywać” agentów rosyjskich działających w Galicji. Była to prawdopodobnie pierwsza w dziejach operacja prowokatorsko-dezinformacyjna, której znaczenie strategiczne dorównywało osiągnięciom żandarmerii Królestwa Polskiego w 1865 r. Rosjanom

⁴³ Warto pamiętać, że dzięki zniszczeniu archiwów nigdy nie udało się w pełni sfalsyfikować tezy o byciu agentem Ochrony przez Stalina. Jak podkreślają rosyjscy historycy, archiwa policji carskiej były niszczone głównie przez byłych informatorów obawiających się wyjawienia ich niejawnego roli.

⁴⁴ Alfred Wiktor Redl (ur. 1864), pochodził ze Lwowa, z wielodzietnej rodziny urzędnika CiK kolei, w wieku 15 lat trafił do szkoły kadetów, w wieku 23 lat otrzymał patent oficerski, rozpoczął służbę w szeregach Biura Ewidencyjnego CiK. Jako agent rosyjski zrobił karierę, uzyskując przy tym opinię specjalisty od spraw szpiegowskich. Zdemaskowany w 1913 r., popełnił samobójstwo. Szerzej: Janusz PIEKALKIEWICZ, *Dzieje szpiegostwa*, Warszawa 1999.

⁴⁵ Opinia c.ik. ppłk. aud. dr. H. Seeligera: „Za każdym razem uderzał mnie jego [tj. Redla] niebywale elegancki sposób bycia. Nosił brylantowe pierścienie, prawie zawsze jeździł powozem lub autem, palił prawdziwe cygara hawańskie, bywał tylko w pierwszorzędnym restauracjach. Nie mogło to ująć uwagi również jego przełożonych. Jeśli pułkownik von Urbański oświadcza, że wiedział z listy kwalifikacyjnej Redla o otrzymanym przezeń niewielkim spadku, i dlatego przyjmując go, dopisał adnotację: «posiada pewną majątność», usprawiedliwienie to rzuca jasne światło na całą powierzchowność postępowania całego sztabu generalnego przy ocenie własnych pracowników”. Cit. per: J. PIEKALKIEWICZ, op. cit., s. 277–278.

udało się sprawić, że na podstawie dostarczanych przez Redla informacji Sztab austriacki i współdziałający z nim niemiecki Sztab Generalny, zaniżyły szacunki strategicznych rezerw Rosjan o 75 dywizji, czyli więcej niż liczyła wówczas cała armia austro-węgierska⁴⁶.

Z racji szczątkowości zachowanych materiałów służb carskich, ciężko jest dokonać rzetelnego opisu realizowanych przez nie operacji prowokacyjno-dezinformacyjnych, jednakże na przykładzie powyższych działań można założyć, że ta metoda pracy służb specjalnych cywilnych i wojskowych była znana i szeroko stosowana przed 1917 r.

Adaptacja metody przez bolszewików

Jak się wydaje, za zaznajomieniem WCzK a właściwie Wydziału Specjalnego WCzK (Osobowego Otdiela WCzK – *Особый отдел*), czyli formacji łączącej WCzK z kontrwywiadem wojskowym (*Военный контроль*), powstałego w lipcu 1918 r.⁴⁷, stał były wysoki urzędnik carski gen. Władimir Dżunkowski⁴⁸, który był na tyle rozczarowany zarówno caratem⁴⁹, jak i chaosem czasów Rządu Tymczasowego, że z własnej woli pomagał bolszewikom, widząc w nich jedyną siłę mogącą zahamować rozpad Rosji⁵⁰.

Czekiści wykorzystali po raz pierwszy metodę proponowaną przez Dżunkowskiego przy okazji tzw. afery Lockharta w 1918 r. Operacja ta została zrealizowana przez WCzK ściśle według scenariusza wypracowanego wcześniej przez

⁴⁶ Ibidem, s. 276–277. Historycy uważają, że zdrada Redla doprowadziła do klęsk armii austriackiej w starciu z imperialną armią rosyjską oraz do niepowodzeń w wojnie z Serbią w 1914 r. Szerzej: Georg MARKUS, *Der Fall Redl. Mit unveröffentlichten Geheimdokumenten zur folgenschwersten Spionageaffäre des Jahrhunderts*, Wien 1984, Richard GRENIER, *Colonel Redl: The Man Behind the Screen Myth*, „New York Times”, Oct. 13. 1985.

⁴⁷ Александр Александрович ЗДАНОВИЧ, *Отечественная контрразведка 1914–1920 гг. Организационное строительство*, Москва 2004, s. 132.

⁴⁸ Władimir Dżunkowski (ur. 1865), wysoki urzędnik administracji carskiej, m.in. z-ca ministra spraw wewnętrznych, gubernator Moskwy, dowódca Korpusu Żandarmów), po przewrocie bolszewickim z własnej woli współpracował z Sowietami, rozstrzelany w 1937 r. Szerzej: А. Н. СЕМКИН, «Зачислить за ВЧК впрямь до особого распоряжения». Дело В.Ф. Дзюнкковского в московской Таганской тюрьме, „Отечественные архивы”, № 5: 2002, [b.pag.], <http://portal.rusarchives.ru/publication/djunk.shtml> [dostęp: 3.03.2020].

⁴⁹ Stracił stanowisko ministerialne wskutek nalegań carycy, wzburzonej tym, że śmiało poinformować o orgii urządzonej przez Grigorija Rasputina. Szerzej: А.Н. СЕМКИН, op. cit.

⁵⁰ Dżunkowski nie był jedynym wysokim oficerem odrzuconym przez rozkład carskiego systemu. Przykładowo gen. А. Potapow, także samorzutnie współpracował z bolszewikami, gdyż jako carski attaché wojskowy w Czarnogórze bezskutecznie informował o rozkradaniu funduszy państwowych przez ludzi spokrewnionych z carycą. Vide: Теодор Кириллович ГЛАДКОВ, *Артур Артузов*, Москва 2008, [b.pag.], <http://www.litres.ru/teodor-gladkov/artur-artuzov/>, [dostęp: 16.03.2016].

Ochronę. Dwóch prowokatorów przedstawiających się jako Szmidken i Bredis (w rzeczywistości Janis Buikis⁵¹ i niejaki Janis Sprogis) nawiązali kontakt z brytyjskim *attaché* morskim, kpt. Francisem Cromie⁵², przedstawiając się jako emisariusze antybolszewickiej organizacji poszukujący wsparcia finansowego przy planowanym przewrocie wojskowym w Moskwie. Cromie skontaktował ich z agentem MI6, Sidneyem Reilly⁵³ oraz z konsulem generalnym Wielkiej Brytanii, Robertem Bruce Lockhartem⁵⁴. Przy czym zaopatrzenie obu prowokatorów w listy polecające od Cromiego uwiarygodniało ich w oczach kolejnych rozmówców. Prowokatorzy przekonali Lockharta, że najskuteczniejszym sposobem na obalenie bolszewików jest wykorzystanie stacjonujących w Moskwie pułków lotewskich strzelców, które do tej pory wydawały się być podporą reżimu, lecz są głęboko rozczarowane polityką bolszewicką. Na dowód prawdziwości tej tezy, przedstawili Lockhartowi rzekomego dowódcę jednego z tych pułków, płk. Eduarda Berzina⁵⁵, który domagał się, by już na początku puczu zamordować bolszewickich liderów: Trockiego i Lenina. Lockhart, uwierzywszy w realność tych planów⁵⁶, przekazał pierwszą transzę potrzebnych do organizacji przewrotu funduszy⁵⁷, wyznaczył S. Reilly jako łącznika między stroną brytyjską a „organizacją spiskową” (spotkania odbywały się w mieszkaniu konspiracyjnym WCzK). Zorganizował też spotkanie z przedstawicielami Francji i Stanów Zjednoczonych, w biurze konsula generalnego USA, w czasie którego omawiano z entuzjazmem plany przewrotu i uzgadniano działania na okres po

⁵¹ Jānis Buikis (ur. 1895), czekista lotewskiego pochodzenia, po „aferze Lockharta” kontynuował karierę w organach sowieckiego kontrwywiadu wojskowego, m.in. zwalczając ukraińskie podziemie antykomunistyczne oraz Polską Organizację Wojskową, w 1938 r. aresztowany, jednakże uniknął rozstrzelania, rehabilitowany w 1950 r., zmarł w 1972 r.

⁵² Francis Newton Allen Cromie (ur. 1882), brytyjski oficer i dyplomata, w 1918 r. nadzorował operacje wywiadowcze w północnej Rosji z ramienia *Naval Intelligence Division*, zginął 31 VIII 1918 r. postrzelony przez czekistów, którzy wkroczyli do brytyjskiej ambasady w Petersburgu.

⁵³ Sidney Reilly (właśc. Rosenblum – ur. 1874), funkcjonariusz wywiadu brytyjskiego, zwabiony i zamordowany przez czekistów w 1925 r., przy wykorzystaniu rzekomej organizacji antykomunistycznej MOCR-Trust.

⁵⁴ Robert Hamilton Bruce Lockhart (ur. 1887), brytyjski dyplomata, dziennikarz i pisarz, którego książka wspomnieniowa poświęcona opisanej wyżej aferze w 1932 r. przyniosła mu międzynarodową sławę.

⁵⁵ Właśc. Eduards Bērziņš (ur. 1894), funkcjonariusz sowieckich organów bezpieczeństwa, jeden z twórców i kierowników systemu GUŁAG, rozstrzelany w 1938 r., zrehabilitowany w 1956 r.

⁵⁶ Do planu dał się przekonać także S. Reilly, który pisał: „Łotysze byli jedynymi żołnierzami stacjonującymi w Moskwie. Ten, kto kontrolował Łotyszy, miał w ręku Moskwę. Łotysze nie byli bolszewikami; służyli bolszewikom, nie mając innego wyjścia. Byli najemnikami. Najemnicy służą dla pieniędzy. Są do dyspozycji tego, kto płaci najwięcej. Jeśli kupię Łotyszy, moje zadanie będzie łatwe”. Cit. per: Ch. ANDREW, O. GORDIJEWSKI, op. cit., s. 57.

⁵⁷ Zostały one przeznaczone na pomoc rodzinom poległych strzelców lotewskich, na wydanie propagandowej gazety bolszewickiej oraz na utworzenie klubu garnizonowego dla Łotyszy. Vide: Павел МАЛЬКОВ, *Записки коменданта Московского Кремля*, Москва 1962, s. 254–258.

obaleniu bolszewików. W tym spotkaniu nie uczestniczyli sowieccy prowokatorzy, ale WCzK zabezpieczyła sobie spływ informacji przez swojego agenta Rene Marchanda⁵⁸. Jak się wydaje, operacja miała być przekształcona z czystej prowokacji w długotrwałą operację dezinformacyjną, ale plany czekistów przekreślił zamach na Lenina dokonany przez Dorę Kaplan⁵⁹. Reżim bolszewicki rozpuścił w odpowiedzi „czerwony terror” i – w miejsce długotrwałej dezinformacji – wybrał zdecydowane działania w postaci aresztowań dyplomatów uczestniczących w „spisku Lockharta”⁶⁰. 2 września 1918 r. Sownarkom wydał komunikat:

„Dzisiaj [...] zlikwidowany został spisek organizowany przez angielsko-francuską dyplomację. Na czele spisku stali: szef misji brytyjskiej Lockhart, francuski konsul generalny Grenard, francuski generał Lavergne i inni. Celem spisku było przygotowanie porwania Rady Komisarzy Ludowych oraz ogłoszenie dyktatury wojskowej w Moskwie. Cel ten miano osiągnąć przekupując żołnierzy sowieckich”⁶¹.

Pomimo tego, że operacja *de facto* została przerwana i nie udało jej się kontynuować, rosyjscy historycy utrzymują, że dzięki niej udało się unieszkodliwić plany militarnej interwencji mocarstw zachodnich⁶².

Przedstawiony powyżej przebieg operacji wskazuje, że już w połowie 1918 r. bolszewicy byli w stanie zrealizować operację prowokatorską, mogącą przekształcić się w operację dezinformacyjną na strategiczną skalę, obejmującą przedstawicieli dyplomatycznych głównych mocarstw zachodnich. O skali zastosowania metody mówią także oficjalne statystyki WCzK – dla przykładu: przez pierwszych 18 porewolucyjnych miesięcy WCzK wykryła 412 podziemnych organizacji antybolszewickich⁶³. Zdecydowana większość z nich była rozbita za pomocą prowokatorów. Oznacza to, że czekał w ciągu półtora roku istnienia Sowdeprii zdołali przyswoić sobie *modus operandi* carskich służb i zastosować go na skalę wielokrotnie większą niż kiedykolwiek była do tego zdolna Ochrana.

⁵⁸ René Marchand (ur. 1883), dziennikarz francuski, późniejszy działacz Komunistycznej Partii Francji, agent WCzK – w 1918 r. opublikował w prasie sowieckiej list otwarty do prezydenta Francji Raymonda Poincaré, w którym krytykował politykę Francji wobec Rosji Sowieckiej (tekst opublikowały m. in. w „Izwestiach” pt. *Anglo-francuscy bandyci*).

⁵⁹ Właśc. Fanny Kaplan (ur. 1890), członkini partii eserów, która 30 VIII 1918 r. przeprowadziła zamach na Lenina, po zamachu, Kaplan została na rozkaz Swierdłowa zamordowana a jej ciało spalono w beczce z naftą.

⁶⁰ Ch. ANDREW, O. GORDIJEWSKI, op. cit., s. 59.

⁶¹ Ibidem, s. 60.

⁶² Według Sergieja Ostriakowa, że był to „druzgocący cios zadany spiskowcom przez czekistów był porównywalny do orężnego zwycięstwa w bitwie”, cit. per: Сергей Захарович ОСТРЯКОВ, *Военные чекисты*, Москва 1979, [b.pag.], <http://www.twirpx.com/file/1678804/> [dostęp: 12.04.2016].

⁶³ Ch. ANDREW, W. MITROCHIN, op. cit., s. 69.

W latach 1918–1920, czyli do zakończenia wojny domowej, WCzK koncentrowała się na opozycji wewnętrznej, którą rozbijano za pomocą mniej lub bardziej rozbudowanych operacji prowokacyjnych. To zaś wymuszało na Sowietach oparcie się na ogromnej rzeszy donosicieli, którzy mogliby w porę wykryć zawiązywanie się opozycyjnych spisków oraz zlikwidować je za pomocą prowokacji, zanim przekształciły się w poważne, wspierane z zagranicy zagrożenie. Słabość bolszewików otoczonych wrogim im społeczeństwem zaowocowała rozbudową sieci informatorów, agentów i prowokatorów, działających przeciwko własnemu społeczeństwu i będących jedną z głównych systemowych cech modelu państwa sowieckiego⁶⁴. Po ewakuacji z Krymu armii gen. Piotra Wrangla⁶⁵, sytuacja polityczna bolszewików uległa zmianie. Wygrawszy wojnę domową i sterroryzowawszy społeczeństwo, uznali, że głównym zagrożeniem jest nie tylko wróg wewnętrzny, ale interwencja mocarstw zachodnich, opierających się na organizacjach emigranckich oraz na podziemnych, antykomunistycznych strukturach na terytorium Rosji Sowieckiej.

Dopóki trwała wojna domowa, Zachód mógł poprzestać jedynie na wsparciu logistycznym białych armii oraz na próbach nakłonienia państw sąsiadujących do działań militarnych wspierających „białogwardzistów”, łudząc się, że to wystarczy do obalenia słabego reżimu. Jednakże po 1920 r. stało się jasne, że bolszewicy wojnę wygrali i bez interwencji z zewnątrz trudno będzie zmienić sytuację polityczną w Rosji. W związku z tym, bolszewicy powtórnie użyli prowokacji na wielką skalę, by zdezinformować wywiady państw zachodnich i zinfiltrować organizacje emigranckie, by móc zidentyfikować ich sympatyków i emisariuszy w kraju, a następnie zlikwidować *jaczejki* w Rosji, jednocześnie dyskredytując kierownictwo za granicą. Użyto do tego metody sprawdzonej wcześniej na własnym społeczeństwie: prowokatorów, którzy umożliwiali czekistom pełną kontrolę nad poczynaniami emigrantów i pozostającej z nimi w kontakcie opozycji krajowej. Powtórzono na ogromną skalę *modus operandi* zastosowany w czasie „spisku Lockharta”: na masową skalę tworzone organizacje podziemne złożone z prowokatorów, które nawiązywały kontakty z obcymi wywiadami i emigracyjnymi centrami. Przez nie czekisci przekazywali zachodnim agencjom szpiegowskim dezinformację i jednocześnie wychodzili na emigracyjne *jaczejki* i placówki wywiadowcze w kraju⁶⁶.

Brak jest dokładnych informacji na temat rzeczywistej liczby tego typu operacji. Ujawniono jedynie część z nich, przy czym głównie wykorzystując je do celów propagandowych, unikając udostępnienia całości materiałów pozwalających na odtworzenie *modus operandi* sowieckich służb. Z enuncjacji gazeto-

⁶⁴ С. БЛОКИНЬ, *Сексоты как элемент механизма государственного управления в СССР (1917–1941 гг.)*, <https://www.s-bilokin.name/Terror/Seksoty.html> [dostęp: 1.02.2019].

⁶⁵ Piotr Wrangel (ur. 1878), generał armii rosyjskiej, uczestnik wojny z Japonią, I wojny światowej oraz domowej, twórca zrzeszenia byłych wojskowych rosyjskich (ROWS), zmarł w 1928 r.

⁶⁶ Szerzej: M. ŚWIERCZEK, *Jak Sowietci przetrwali dzięki oszustwu*.

wo-propagandowych wiemy m.in. o takich operacjach jak „Trust”, D-7, D-39, Łastoczka, S-2, S-4, Tarantella, jednakże nie jesteśmy w stanie dokonać oceny ich rzeczywistej liczby, skali i zysków operacyjnych. Przykładem koronnym może być wielokrotnie opisywana operacja MOCR-Trust, która obejmowała swoją działalnością placówki Trustu w Polsce, Francji, Niemczech, Estonii, Finlandii i na Litwie⁶⁷, a dodatkowo także w Wolnym Mieście Gdańsku⁶⁸. Mamy jednak (szczętkowe) informacje jedynie nt. aktywności GPU w Warszawie i Paryżu. Resztę operacji czekałsi zdołali skutecznie ukryć. Rosjanie do dnia dzisiejszego nie ujawniają informacji, świadomi, że pozwoliłoby to odtworzenie ich *modus operandi*.

Zakończenie

Bolszewicy, którzy opanowali byłe imperium carskie, w żaden sposób nie byli związani z Rosją. Wyższe kadry RKP(b) składały się albo z nie-Rosjan (często wywodzących się z mniejszości prześladowanych i nienawidzących caratu) lub z ludzi pokroju Lenina, których radykalizm odcinał od jakiegokolwiek tradycji narodowej. Rosja była dla nich jedynie początkiem światowej rewolucji, w najgorszym wypadku alembikiem, w którym hodowani będą jak homunkulusy nowi, sowieccy ludzie, bez jakiegokolwiek związku ze starym, zdyskredytowanym światem. Realizacja tej utopii była niezwykle trudna, gdyż natykała na opór własnego społeczeństwa i wrogość państw zachodnich, niechętnych ideologii obiecującej obalenie systemu kapitalistycznego i dyktaturę proletariatu. Bolszewicy zdołali przetrwać jedynie dzięki systemowej amoralności, którą zaszczerpił im Lenin, polegającej na założeniu, że można mordować i kłamać, stosować podstęp i zdradę, o ile tylko służy to sprawie rewolucji⁶⁹. Terror, prowokacja i systemowa dezinformacja w polityce zewnętrznej, poparta systematyczną rozbudową Armii Czerwonej sprawiły, że Rosja Sowiecka przetrwała najtrudniejszy okres i urosła w siłę, stając się zagrożeniem dla wolnego świata. Jednakże, pomimo monstrualnego aparatu przemocy i kłamstwa, sowieckie królestwo prowokacji upadło w 70 lat po swoich krwawych narodzinach, udowadniając, że kłamstwo może niszczyć, ale nigdy nie potrafi budować.

⁶⁷ Władysław MICHNIEWICZ, *Wielki bluff sowiecki*, Chicago 1991, s. 74.

⁶⁸ Andrzej KRZAK, „Czerwoni Azełowie”. *Afera MOCR-Trust 1922–1927*, Warszawa 2010, s. 179.

⁶⁹ „Владимир Ленин предложил метод проведения террора, объявив нравственность обманом, подчеркнув, что нравственно все, что полезно революции”. Cit. per: Алексей Л. Литвин, *Красный и белый террор в России 1918–1922 гг.*, Москва 2004, [b.pag.], <https://www.litmir.me/br/?b=237377&p=1> [dostęp: 23.02.2019].

Bibliografia

- II Всероссийский съезд Советов рабочих и солдатских депутатов*, <https://ru.wikisource.org>.
- ANDREW Christopher, GORDJEWski Oleg, KGB, Warszawa: Bellona, 1997.
- ANDREW Christopher, MITROCKHIN Vasilii, *Archiwum Mitrochina*, t. I: *KGB w Europie i na Zachodzie*, Poznań: Dom Wydawniczy Rebis, 2015.
- БЕССОНОВ Борис Николаевич, *Владимир Ленин – собиратель земель Русских*, Москва: Алгоритм-Книга, 2007.
- БЕЛОКОНЬ Сергей, *Двадцать лет еврейской государственности в Украине, 1918–1938*, „ПЕРСОНАЛ” № 2: 2004.
- ГЛАДКОВ Теодор Кириллович, *Артур Артузов*, Москва: Молодая гвардия, 2008.
- GRENIER Richard, *Colonel Redl: The Man Behind the Screen* Myth, „New York Times”, Oct. 13. 1985.
- IWASZKIEWICZ Janusz, *Wielka prowokacja. Rzekomy rząd narodowy 1865 r.*, Warszawa: Rój, 1928.
- КОНДРАТЬЕВ Николай Дмитриевич, *Регулирование рынка хлебов и снабжения ими армии и населения во время войны и революции за 1914–1918 гг.*, [в:] *Рынок хлебов и его регулирование во время войны и революции*, ред. Леонид Иванович АБАЛКИН, Москва: Наука, 1991.
- Контрразведывательный словарь*, Москва: Научно-издательский отдел ВШКГБ им. Ф.Э. Держинского, 1972.
- KRZAK Andrzej, „Czerwoni Azeffowie”. *Afera MOCR-Trust 1922–1927*, Warszawa: Wojskowe Centrum Edukacji Obywatelskiej, 2010.
- LENIN Włodzimierz., „Państwo a rewolucja, [in:] *Dzieła Wybrane*, t. II, Warszawa: Książka i Wiedza, 1949.
- ЛИТВИН Алексей Л., *Красный и белый террор в России 1918–1922 гг.*, Москва: Эксмо, 2004.
- MASNIARELLI Niccolò, *Książę*, <http://www.knhd.law.uj.edu.pl/documents/3035628/ba8cc9a5-998c-41e4-9dd9-499141898f61>.
- MAKSIKIEWICZ Stanisław, *Historja Polski od 11 listopada 1918 do 17 września 1939*, Warszawa: Wydawnictwo Głos, 1989.
- MAILAHN Klaus, *Der russische Ödipus. Die erotische Marienverehrung des Grigori Jefimowitsch Rasputin*, München: GRIN Verlag, 2008.
- МАЛЬКОВ Павел, *Записки коменданта Московского Кремля*, Москва: Молодая гвардия, 1962.
- MARKUS Georg, *Der Fall Redl. Mit unveröffentlichten Geheimdokumenten zur folgenschwersten Spionageaffäre des Jahrhunderts*, Wien: Amalthea, 1984.
- MICHNIEWICZ Władysław, *Wielki bluff sowiecki*, Chicago: Nakładem autora, 1991.
- МЕЛЬГУНОВ Сергей Петрович, *Красный террор в России*, New York: Brandy, 1979.
- МЕЛЬГУНОВ Павел Н., *Государственное хозяйство России в первой четверти XVIII столетия и реформа Петра Великого*, Санкт-Петербург: тип. М.М. Стасюлевича, 1905.
- ОСТРЯКОВ Сергей Захарович, *Военные чекисты*, Москва: Воениздат, 1979.
- PIEKALKIEWICZ Janusz, *Dzieje szpiegostwa*, Warszawa: Czytelnik, 1999.
- PIPES Richard, *Rosja bolszewików*, Warszawa: Magnum, 2013.
- POULANTZAS Nikos, *Politische Macht und gesellschaftliche Klassen*, Frankfurt am Main: Athenäum-Fischer-Taschenbuch-Verlag, 1968.
- SERVICE Robert, *Trotsky: A Biography*, Cambridge (Mass.): The Belknap Press of Harvard University Press, 2009.
- СЕМКИН А.Н., «Зачислить за ВЧК впредь до особого распоряжения». Дело В.Ф. Джунковского в московской Таганской тюрьме, „Отечественные архивы” № 5: 2002, <http://portal.rusarchives.ru/publication/djunk.shtml>.

- СОЛОВЬЕВ Максим Сергеевич, *Деятельность Организации Великого князя Николая Николаевича, Русского Общевоинского союза. Братства Русской правды на Северо-Западе Советской России, в Прибалтике и Финляндии в 1920-к – начале 1930-к гг.*, niepublikowana praca doktorska, Petersburg 2003, dl1.lib.ua-gu.net/files/dfd/246/030884030.doc.
- SZAREK Jarosław, *Powstanie Styczniowe. Zryw wolnych Polaków*, Kraków: Wydawnictwo AA, 2013.
- ŚWIERCZEK Marek, *Jak Sowieci przetrwali dzięki oszustwu. Sowiecka decepcja strategiczna*, Warszawa: Fronda, 2021.
- ŚWIERCZEK Marek, *Największa klęska polskiego wywiadu. Sowiecka akcja dezinformacyjna „Trust” 1921–1927*, Warszawa: Fronda, 2020.
- The Tanaka Memorial*, „Fourth International”, vol. 2, № 5: June 1941, https://www.marxists.org/history/etol/newspape/fi/index.htm#fi41_06.
- ТРОЦКИЙ Лев Давидович, *Сочинения*, Москва: Государственное издательство, 1926.
- ЗДАНОВИЧ Александр Александрович, *Отечественная контрразведка 1914–1920 гг. Организационное строительство*, Москва: Крафт+, 2004.

The kingdom of provocation - Soviet Russia as a provocative system

Summary

In his article, the author proves that Soviet Russia, due to the monstrous crisis that hit the Soviet republics in the first post-revolution years, had to develop a gigantic provocation mechanism which was used to eliminate internal opposition and protect the state against the risk of an intervention war waged by Western powers. and limitrophy states. Provocation, as a key element of ensuring the internal and external security of the state, was taken over by the Bolsheviks from the tsarist apparatus of coercion, which for several decades used it to maintain the status quo of decaying tsarist reign.

Keywords: Soviet Russia, VChK, GPU, OGPU, Okhrana, autocracy, bolshevism, disinformation, provocation.